

Debatanmeldelse

»*Thi Blood raaber alt efter Blood*«

Om Tyge Kroghs disputats »Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel«

Hans Henrik Appel

Fortid og Nutid september 2000, s. 220-231

Den 31. marts 2000 forsvarede arkivar på Rigsarkivet Tyge Krogh disputatsen *Oplysningstiden og det magiske* på Københavns Universitet. *Fortid og Nutids* redaktion har bedt Hans Henrik Appel om at anmelde bogen, og det gør han i denne anmeldelse, der udover en grundig gennemgang af disputatsens hovedtemaer, forholder sig til dens anvendelse af begrebet det magiske.

Hans Henrik Appel, f. 1963, dr.phil., cand.mag. i historie og filosofi fra Københavns Universitet 1992. Ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet 1993-96. Siden 1996 museumsinspektør på Tøjhusmuseet. Har udover en række artikler skrevet bøgerne *At være almuen mægtig. De jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden*, 1990 og disputatsen *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*, 1999.

I sin disputats *Oplysningstiden og det magiske – Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel* søger Tyge Krogh ud fra det korporlige straffesystem at vise, hvordan et magisk-religiøst verdensbillede i begyndelsen af 1700-tallet blev udfordret og efterhånden (for)trængt af et nyt, rationelt verdensbillede.

Endnu i begyndelsen af 1700-tallet blev forbrydelse og straf forstået inden for et magisk-religiøst verdensbillede, hvor de fysiske kræfter og højere magter blev opfattet som magisk manipulerbare, dvs. at de kunne påvirkes af menneskers handlinger. Der kunne ganske vist være meget forskellige opfattelser af i hvilken udstrækning og hvordan kræfterne kunne og burde manipuleres. Men man opfattede sig f.eks. inden for samfundets juridiske elite som værende i en »dialog« med højere magter, når domme for forbry-

delse skulle fældes. Man risikerede således at nedkalde Guds vrede ved at lade alvorlige forbrydelser, der direkte stred mod Guds lov, gå i svang.

Men efterhånden begyndte et mere empirisk, rationelt verdensbillede at udfordre dette magiske verdensbillede, hvilket i forbindelse med straffesagerne kom til udtryk på flere måder. Bl.a. kom naturretten til at spille en langt mere central rolle i udlæggelsen af hvad der egentlig var Guds lov. Den dogmatiske udlægning af skriften blev opblødt af kritiske, empiriske undersøgelser for at finde ud af, om Skriftens forbud var møntet på hele Guds skaberværk eller kun gjaldt i det konkrete (dvs. det jødiske) samfund. Et andet udtryk for det nye verdensbillede var mere »nytte-maksimerende« overvejelser over, hvordan straffene kunne bruges præventivt. Det var altså ikke længere spørgsmålet om

overholdelsen af Guds Lov, der var det eneste afgørende for behandlingen af sagerne.

Afhandlingen søger ikke at give en sammenhængende fremstilling eller analyse af de to verdensbilleder, hvad dens titel måske kunne forlede nogen til at tro. Selve analysen kan umiddelbart se ud til at være en snæver retshistorisk analyse af straffesystemet og overvejelserne omkring det. Men netop en analyse af straffesystemet er ifølge Krogh særlig velegnet til at belyse brydningerne mellem de to verdensbilleder, idet han betegner straffesystemet som et »*kondenseringspunkt for opgøret med en magisk omverdensforståelse, som havde præget de foregående århundreder*« (s. 12). Det hænger dels sammen med, at de offentlige straffescenerier var så udbredte, hyppige og markante begivenheder, at enhver både i den militære, politisk/juridiske og teologiske elite og i den menige befolkning måtte forholde sig til dem. Dels med at den brutale eksekvering af dommene må have givet anledning til alvorlige samvittighedskvaler, granskning og overvejelse, så snart det verdensbillede, der bar straffesystemet, kom under pres og begyndte at knirke.

Men selvom den retshistoriske analyse altså skal læses i dette lys – som en bevidsthedshistorisk analyse af brydningerne mellem to verdensbilleder – lægger Krogh dog ikke skjul på, at hans problemstilling først er vokset frem under arbejdet med det empiriske materiale. Det har været fascinationen af de konkrete, ofte gruopvækkende sager, der har ledt Krogh ind på området i første omgang – og velsagtens også konstateringen af, at området ikke har været genstand for større forskningsmæssig interesse i Danmark. Man fornemmer i hvert fald, at Tyge Krogh gerne vil udfylde et hul i den danske, retshistoriske forskning.

Netop manglen på en dansk forsk-

ningstradition at forholde sig til, har ført Tyge Krogh til den internationale forskning, hvor straffesystemet ofte er blevet behandlet med mere overordnede perspektiver – og det er på grundlag af denne forskning, at Krogh udvider sin analyse fra en retshistorisk til en bevidsthedshistorisk analyse.

Den internationale forskning

Inden for den internationale forskning lokaliserer Krogh tre forskellige indfaldsvinkler til belysningen af det korporlige straffesystem: en magtteoretisk, der har sine rødder tilbage i 1700-tallets rationalistiske kritik, og hvis nyeste skud på stammen er Foucaults analyse af det moderne fængsel; en sociopsykologisk indfaldsvinkel med Norbert Elias i spidsen og Pieter Spierenburg i baggrunden, ifølge hvilken volden befandt sig mellem afsky og fascination i 1700-tallet (hvad den måske også gør i dag at dømme efter bl.a. Tyge Kroghs egen afhandling); og endelig en magisk-religiøs indfaldsvinkel eksemplificeret ved Richard van Dülmen, ifølge hvem afstraffelserne ikke bare skulle tjene til skræk og advarsel men havde flere funktioner. Bl.a. blev de fortolket i en magisk-religiøs virkelighedsopfattelse af den menige befolkning, og øvrighedens omhyggelige iscenesættelse af afstraffelserne skal derfor ses som en del af en »*dialog*« mellem elite og befolkning.

Det er sidstnævnte indfaldsvinkel Tyge Krogh primært knytter an til. Det gælder også van Dülmens påpejning af, at magibegrebet gennem tiden er blevet brugt som en mere eller mindre nedsættende betegnelse for de forestillinger, der ikke hørte hjemme hverken i teologernes eller oplysnings-tidens forestillingsverden.

Denne skelnen mellem magiske forestillinger og teologi kommer f.eks. til udtryk i Keith Thomas' store værk *Religion and the Decline of Magic* fra

1971, hvis brug af begreberne har haft stor gennemslagskraft. Thomas definerer religion som en sammenhængende forestilling – eller doktrin – om de fundamentale vilkår for menneskelivet, hvorimod magi opfattes som en samling løsrevne forsøg på at håndtere konkrete enkeltproblemer. Skellet mellem religion og magi hos Thomas er dog ikke knivskarpt. Ikke nok med at han behandler de magiske forestillinger som et system, der kunne give en forklaring på alle empiriske iagttagelser. Også den katolske kirke var præget af magiske forestillinger. Men efter reformationen bliver disse forestillinger efterhånden udskilt af teologerne. Og ved således at nedbryde det magiske forestillingsunivers »indefra«, banede teologerne vejen for rationalismen og det videnskabelige gennembrud.

Tyge Krogh vender sig meget direkte mod denne opfattelse af religionen som drivkraften i overgangen fra en magisk til en rationel-empirisk omverdensforståelse. Det gør han ved at forkaste Keith Thomas' skelnen mellem religion og magi og i stedet tilslutte sig antropologen Mary Douglas' magibegreb. Ifølge Douglas hænger magiske forestillinger sammen med et menneskecentreret verdensbillede; et verdensbillede, hvor de højere magter forventes at reagere på menneskelige handlinger; hvor ting anses for at kunne reagere på menneskers ord eller handling; og hvor de højere magter reagerer på den sociale orden i samfundet. Hos Douglas er både forsøgene på at håndtere enkeltproblemer og religiøse forestillinger om en direkte relation mellem menneskelige handlinger og højere magter centrale bestanddele i et magisk verdensbillede. Med andre ord falder Keith Thomas' religionsbegreb ind under Mary Douglas' magibegreb, idet der er tale om et menneskecentreret verdensbillede.

Det er denne magidefinition, Tyge Krogh tilslutter sig. Definitionen inde-

bærer bl.a., at de teologiske og juridiske overvejelser over mosaisk ret m.m. i den retshistoriske analyse skal forstås som udtryk for en magisk forestillingsverden, hvor øvrigheden risikerede at fremprovokere en reaktion fra de højere magter, hvis den undlod at straffe en forbrydelse. Dermed afviser Krogh, at teologernes overvejelser skulle være principielt anderledes end de mere folkelige forestillinger om de magiske kræfter, der var på spil ved henrettelsen. Det sene 1600-tals og det tidlige 1700-tals jurister hang i vid udstrækning fast i et menneskecentreret, magisk forestillingsverden, hvor det havde en betydning i forhold til højere magter, hvorledes man forholdt sig i en konkret sag.

Afhandlingens empiriske undersøgelse af straffesystemet falder i tre dele: »Retssystem og kriminalitet«, »Dommene« og »Straffene«. Groft sagt søger Krogh i første afsnit at opridsse omfanget af den kriminalitet – og retssystemets håndtering af den – som dommerne skulle forholde sig til; i andet afsnit analyserer han navnlig det teologiske fakultets (men også det juridiske fakultets) udtalelser og vurderinger i de konkrete sager; og i tredje afsnit søger han at belyse de folkelige forestillinger om straffene samt øvrighedens tilpasning af straffene til disse forestillinger for at få sit eget (magiske) budskab ud. Andet afsnit er ikke bare det midterste og mest omfattende – det er omdrejningspunktet for belysningen af brydningerne mellem de to verdensbilleder.

Første del: Retssystem og kriminalitet

I undersøgelsens første del søger Tyge Krogh at belyse kriminaliteten og det retsapparat, der skulle bekæmpe den. Til dette formål har han gennemført en analyse af straffesagerne ved Sjællandsfar Landsting 1719-56, hvis resultater han dels sammenligner med

en sagtypologisk registrering af sager ved Nørrejylland Landsting 1569-1805,¹ dels med resultater fra den internationale forskning. Kroghs analyse viser en nedgang i antallet af drab/voldssager samt en stigning i antallet af tyverisager. Da dette harmonerer godt med den nørrejyske registrering, antager han, at udviklingen på Sjælland »*afspejler en landsdækkende udvikling*« (s. 44) – om end »*landsdækkende*« måske ikke er en særlig velvalgt betegnelse i forhold til den dansk-norske stat.

Derudover søger Tyge Krogh at perspektivere omfanget af det tidlige 1700-tals kriminalitet på Sjælland. Han sammenligner sine statistiske opgørelser med resultater fra udenlandske undersøgelser; med danske kriminalstatistikker fra 1993; og han sammenligner militær og civil kriminalitet. Men som Krogh selv er inde på, skal man være meget forsigtig med sådanne sammenligninger. Dels fordi de ofte involverer omregninger af enten meget små eller meget usikre tal til en fælles målestok (f.eks. til pr. 100.000 indbyggere), dels fordi der ofte er meget stor forskel på de grupper, der sammenlignes.

F.eks. anfører Krogh, at antallet af drabssager ved Sjællands Landsting var 63 (i forhold til en befolkning på ca. 100.000), og antallet ved de militære domstole på Sjælland 27 (i forhold til knap 2.000 soldater). Dette omregner han til drab pr 100.000 indbyggere pr. år, hvilket giver en drabsfrekvens på 2,3 i det civile samfund mod 48,2 i det militære. Det fremgår klart, at drab relativt var langt hyppigere i militæret; men forsøgene på at sætte tal på dette er problematiske. Hvis det viser sig, at antallet af soldater gennemsnitligt har været 2.500 mod de anslåede 2.000 falder drabsfrekvensen straks til 38,5, mens den omvendt stiger til 56,7 hvis vi regner med 1.700 soldater i snit.

Dertil kommer problemerne med at sammenligne Sjællands befolkning, hvoraf halvdelen har været kvinder – og omkring halvdelen har været under 12 år – med en gruppe soldater, der for langt de flestes vedkommende har været mænd mellem 18 og 40 år. Hvis man f.eks. regner med, at knap en fjerdedel af den sjællandske befolkning har været sammenlignelig med soldaterne i forhold til alder og køn, når drabsfrekvensen over 10 om året for denne civile befolkningsgruppe. Som sagt er Krogh klar over, at der er en vis usikkerhed omkring disse tal, og det er også begrænset, hvad han selv gør ud af dem. Man må så håbe, at afhandlingens læsere vil behandle dem med tilsvarende forsigtighed.

Mere problematisk er det, at Tyge Krogh så relativt ukritisk bruger begreberne *straffesager* og *kriminelle forhold* – navnlig i betragtning af, at han i indledningen placerer sig selv i en bevidsthedshistorisk forskningstradition. I den af Krogh behandlede periode opererede man ikke med begrebet straffesager, hvilket selvfølgelig ikke er ensbetydende med, at man ikke havde noget begreb om forbrydelse og straf. Loven foreskrev forskellige korporlige afstraffelser af en række handlinger, mens andre handlinger var bødelagte – og atter andre forbundne med erlæggelse af erstatning. Men der var ikke en særlig strafferet eller særlig straffeprocess.

Opfattelsen af hvad en forbrydelse er – og hvor alvorlig den er – har ændret sig i lovgivningen gennem tiden. Dette er Tyge Krogh bevidst om, idet han klogeligt afstår fra at sammenligne antallet af sædelighedssager i begyndelsen af 1700-tallet med antallet af sædelighedssager i 1993 med henvisning til at lovgivningen er væsensforskellig (f.eks. var al seksualitet uden for ægteskabet forbudt; og seksualitet »*mod naturen*« som blodskam og sodomi var i lovgivningen belagt med

dødsstraf). Men udover at opfattelsen af forbrydelser har ændret sig i lovgivningen har der været stor forskel mellem lovgivere, elite og befolkning på opfattelsen af, hvad en forbrydelse er.

Tyge Krogh er indirekte inde på denne del af problemstillingen, når han diskuterer »mørketal«, dvs. hvor mange forbrydelser der *ikke* er kommet til rettens kundskab og som derfor heller ikke er kommet med i forbrydelsesstatistikkerne. Han skriver her, at mange mindre – og tilmed også nogle mere alvorlige – tyverier ikke er blevet påtalt i landområderne. Dette forklares bl.a. med, at man her havde landsbystævnerne til at tage sig af ransagning og sanktioner – og med at man formentlig ofte har nøjedes med at give løsgængere en ordentlig gang prygl. »*Den almindelige retsbevidsthed har formentlig betragtet indklagningen af en tyv for herreds-, birke- eller bytingene som et eskalerende skridt*«.

Det havde været nærliggende, hvis Tyge Krogh havde brugt denne konstatering til at problematisere begrebet kriminalitet, navnlig i betragtning af afhandlingens bevidsthedshistoriske perspektiv. Ganske vist betoner han, at det ikke er afhandlingens formål at beskrive kriminaliteten (s. 83), men derfor kunne han nu godt have diskuteret disse problemer omkring begrebet, navnlig da han begiver sig ud i sammenligning af kriminalitetsstatistikker – og da bogens grundige, fyldige bilag lægger op til, at andre kan bruge det af Tyge Krogh fremdragne materiale til samme formål.

Heldigvis fortaber Tyge Krogh sig ikke i kriminalstatistikken. Han bruger også de iagttagede mønstre til at analysere delinkventsagernes økonomi. Dette afsnit er en skarp, spændende og oplysende analyse af, hvordan det feudale retsapparat (hvor retshåndhævelsen var et økonomisk og magtmæssigt privilegium) ikke kunne håndtere det stigende antal besiddel-

sesløse kriminelle. Systemet var baseret på, at sagens tabende part skulle betale sagsomkostningerne, dvs. omkostningerne til advokat, dommer, skriver, bøddel, bevogtning, arrest, transport, papir/stempelafgifter og evt. bøder. Det var derfor en forudsætning for at systemet kunne fungere, at forbrydere/mistænkte var besiddende – ellers var der en stor sandsynlighed for at sagsøgeren kom til at bære hele den anseelige økonomiske byrde. Derfor var der eksempler på, at berygtede tyve fik lov at gå frit omkring. Ingen ville rejse sag imod dem, fordi det ville være ensbetydende med økonomisk ruin.

I 1700-tallets første halvdel forsøgte statsmagten derfor på forskellig vis at gribe ind i det feudale retsapparat ved at fordele udgifterne ved disse delinkventsager; at indføre en påtalepligt for herskabet; at indføre en inkvisitorisk procesform; og at centralisere retspraksis ved fast at lade domfældelser i delinkventsager prøve ved højere instanser. Tyge Krogh tildeler retsøkonomien en central rolle i denne proces, og han påpeger bl.a. at de retsøkonomiske reformer var en forudsætning for indførelsen af den inkvisitoriske proces. Og samtidig påpeger han, hvordan systemet med fordeling af udgifterne i delinkventsager blev udnyttet lokalt til at skrue udgifterne markant i vejret. I forbindelse med en stor sag i Kalundborg tog man således 1 mk. og 8 sk. pr døgn for at bevogte de tiltalte – hvor den maksimale takst herfor få år efter blev sat til kun 8 sk. Tilsvarende havde anklager og forsvarer fået 1 rd. til kost og tæring pr. dag, hvor man to år efter satte taksten til 2 mk. Alt i alt løb udgifterne i den pågældende sag derfor op i 2398 rd.

Anden del: dommene

Undersøgelsen og diskussionen af centraliseringen af retsapparatet lægger op til afhandlingens anden del, nemlig

undersøgelsen af overvejelserne omkring dommene og dommenes eksekvering. Denne anden del består dels af en overordnet præsentation af periodens retsfilosofi og dens magiske baggrund (kapitel 4); dels i en gennemgang af overvejelserne inden for navnlig det teologiske fakultet, det juridiske fakultet og konsistorium over mulighederne for at benåde dømte forbrydere (kapitel 5-9). Analysen af disse overvejelser er struktureret efter de forskellige forbrydelseskategorier.

Det er selvfølgelig svært at give en fyldestgørende præsentation af retsfilosofien og dens magiske baggrund, uden at den mister sin korte og klare form. Tyge Krogh har valgt at prioritere den korte form – og der er derfor ikke plads til at inddrage f.eks. modsætninger og brydninger inden for den lutherske statskirke førend pietismen. Der er heller ikke blevet plads til en præcisering af, at den mosaiske rets påvirkning af straffelovningen efter reformationen bl.a. skal ses i lyset af det tomrum, som den gejstlige ret havde efterladt. Og at den kanoniske ret på visse områder tilsyneladende levede videre i praksis.²

Den – i Tyge Kroghs terminologi – magiske kerne i straffelovningen var fyrstens pligt til at håndhæve Guds love. Hvis han ikke formåede dette, risikerede han og hans rige at blive ramt af Guds straf. Selvom der ikke var nogen snævert juridisk (i moderne forstand) grund til at inddrage det teologiske fakultet, konsistorium eller andre eksperter i vurderingen af, om en forbryder kunne benådes, var der altså en magisk grund. Forsømte fyrsten sin grundlæggende forpligtelse til at håndhæve Guds love i det konkrete tilfælde? Denne magisk-religiøse forankring af straffesystemet var særlig markant i de lutherske statsdannelser i Norden og i Tyskland, hvilket bl.a. gav sig udslag i en mere hårdhændet retsforfølgelse af forbrydelser mod re-

ligionen og naturen end i andre europæiske stater.

Selvom det teologiske fakultet helt tilbage i midten af 1500-tallet var blevet rådført i straffesager, tog forespørgslerne for alvor til i slutningen af 1600-tallet, nogle år efter Danske Lov – og de kulminerede i antal mellem 1715 og 1730, inden de i 1750'erne stort set hørte op. Parallelt med nedgangen i antallet af sager for det teologiske fakultet blev det juridiske fakultet fra omkring 1745 forelagt flere sager.

Det er et imponerende arbejde Tyge Krogh har udført med at grave alle sagerne frem og ikke blot lave en kvantitativ analyse af dem men også en kvalitativ. Og det er denne kvalitative analyse, der er afhandlingens kerne. Hidtil har den retshistoriske forskning primært koncentreret sig om trolddomssagerne, og her betegnede besættelsessagen fra Thisted i 1696 et slutpunkt. Sagen var rejst af en sognepræst, men først landstinget og siden Højesteret frifandt de anklagede – hvorimod præsten blev idømt fængsel på livstid. Det var en tydelig markering af, at man ikke ønskede flere trolddomssager. Men hvor trolddomssagerne da også stort set hører op her efter, viser Tyge Krogh, hvordan bl.a. antallet af de beslægtede sager om forskrivelse til Djævelen steg fra omkring 1715.

Tyge Krogh argumenterer for at bl.a. Danske Lov betegnede en institutionalisering af den lutherske fyrststats magiske retsfilosofi; men denne institutionalisering fandt sted på et tidspunkt, hvor det magiske verdensbillede allerede var ved at blive trængt af den empiriske videnskab. Samtidig førte institutionaliseringen kombineret med overgangen fra en feudal til en offentlig retshåndshævelse til en så hård straffepraksis, at man i samfundets elite erkendelsesmæssigt blev presset til at sprænge strafferettens

magisk-religiøse forankring. Denne erkendelsesmæssige udvikling havde to hovedomdrejningspunkter.

Det første var en ny kritisk udlægning af Skriften, der navnlig havde betydning i og omkring det teologiske fakultet. Katalysator for denne udvikling i Danmark var udgivelsen af Andreas Hojers skrift om blodskam i 1718. I skriftet argumenterede Hojer for, at forbudet mod blodskam ikke kunne henføres til den gudgivne naturret; det måtte opfattes som et forbud specifikt for det jødiske samfund. (s. 164ff). Dermed bragte Hojer bl.a. Thomasius' tanker om naturretten som rettesnor i stedet for Biblen ind i den danske debat. I tiden herefter var det ikke længere nok at henvise til Moselovens autoritet; der måtte også argumenteres for, at den i det konkrete tilfælde ikke kun var møntet på det jødiske folk. Allerede i 1720 tog stiftsprovst Morten Reenberg tråden op i forbindelse med en sag om djævforskrivelse og argumenterede i sin indstilling til kongen imod Moselovens almene gyldighed. Kun over for mordere var kongen bundet i sin straffepraksis, for *»om dem aleene har Gud talt, at de skulle rives ud fra hans Altere. Thi Blood raaber alt efter Blood«* (s. 133).

Den bibeleksegetiske linje blev styrket ved udnævnelsen af Jeremias Reuss til teologisk professor i 1732. Hvor Reenberg inspireret af Hojer havde angrebet Moselovens autoritet, gik Reuss i 1741 et skridt videre i sin indstilling til kongen i en sodomisag. Han slog fast, at fyrsten *»summus imperans«* havde magt til at fastsætte straffen efter de konkrete omstændigheder, og at det ikke var et anliggende for teologerne at rådgive om dette (s. 200). Lige siden sin tiltræden i 1732 havde Reuss næsten konsekvent lagt en mild linje i de forelagte sager. Han stillede skærpede beviskrav, han skærpede kravene til forsæt, og han henviste gerne til formildende om-

stændigheder. Han var således på flere områder med til at bane vejen for, at juristerne efterhånden overtog teologernes rådgivningsvirksomhed.

Ved siden af den bibeleksegetiske – eller magiske – diskurs omkring Moselovens autoritet udspandt der sig en anden – mere juridisk – diskurs om, hvordan forbrydelserne skulle forebygges. Denne diskussion kredsede om afskrækkelse på den ene side og fortielse på den anden ud fra en nyttemaksimeringstankegang. Begge veje blev prøvet i løbet af 1730'erne. Afskrækkelsen blev bl.a. betonet inden for den militære jurisdiktion, hvor en forordning i 1738 indførte piskning, radbrækning og hjul og stejle for drab. Christian 6., der udstedte forordningen, greb dog i praksis ind og sørgede for, at delinkventerne i det skjulte fik nådestødet under radbrækningen, men Frederik 5. lod ofte radbrækningen gå sin gang.

Mens straffene for overlagt drab altså blev præget af en skærpet afskrækkelseslinje, var udviklingen modsat i sagerne om djævforskrivelse og sodomi. Fra stort anlagte iscenesættelser, hvor forbrydelsen i al dens uvæsen blev udpenslet for befolkningen, søgte man at fortie sagerne *»for at utingen ikke skal brede sig«*, og undgå at sagerne blev rejst i første omgang.

Selvom denne diskurs i vid udstrækning kredsede omkring nyttebetragtninger og derfor ikke umiddelbart kan siges at falde ind under Tyge Kroghs magibegreb, så udtrykte selve henrettelsesceremonierne i sig selv en magisk virkelighedsopfattelse og blev brugt til at spille på de folkelige, magiske forestillinger.

Både den bibeleksegetiske diskurs og nyttebetragtningerne omkring fortielse og afskrækkelse kan tages som udtryk for en generel tendens til en empirisk funderet, kritisk filosoferende argumentation – en argumentationsform, der ifølge Krogh i sig selv

var med til at tabuisere den magiske forståelsesramme (s. 361).

Tyge Krogh har valgt at lade hele denne analyse af overvejelserne omkring straffesystemet og dommenes eksekvering strukturere efter sagstyper. Først bliver forbrydelser mod religionen gennemgået, derefter mod ægteskabet og mod naturen; så simpelt drab og overlagt drab og til sidst tyveri. Han begrundet denne struktur med, at »det er væsentligt for forståelsen af domspraksis også at være opmærksom på dens sammenhæng med forandringer i kriminalitet og sagsantal« (s. 118).

Derfor bliver trådene i analysen først for alvor samlet i konklusionen. Det kan være svært at følge selve processen med f.eks. udviklingen af den bibelexegetiske diskurs, når de centrale elementer i den bliver præsenteret i forskellige kapitler, alt efter hvilken type sag de forskellige indlæg faldt i. Hvis analysen havde været struktureret omkring de forskellige udviklingstræk – den bibelexegetiske linje, fortielses-afskrækkelsesproblematikken – var Krogh måske kommet længere i analysen af disse linjer.

Bl.a. fordi den valgte, sagtypologiske struktur gør det svært at fastholde fokus på disse udviklingslinjer, tenderer Krogh visse steder mod at nøjes med at klassificere synspunkter som *ortodokse* eller *pietistiske*. Dermed får disse klassifikationer nærmest en forklaringskraft i sig selv, hvad de ikke har. Dette bemærker Krogh da også indirekte, når han skriver, at det omkring 1720 var den pietistiske fløj, der opfattede Kongen som bundet af skriften, mens udviklingen vendte i 1730'erne. Det kan dog også skyldes det anvendte, brede magibegreb, at nogle af de teologiske brydninger fremstår relativt svagt. Man kunne i hvert fald nogle steder godt få den fornemmelse, at Tyge Krogh har undladt at fordybe sig i analyser af de teologi-

ske brydninger, fordi det jo i sidste ende alt sammen er magi.

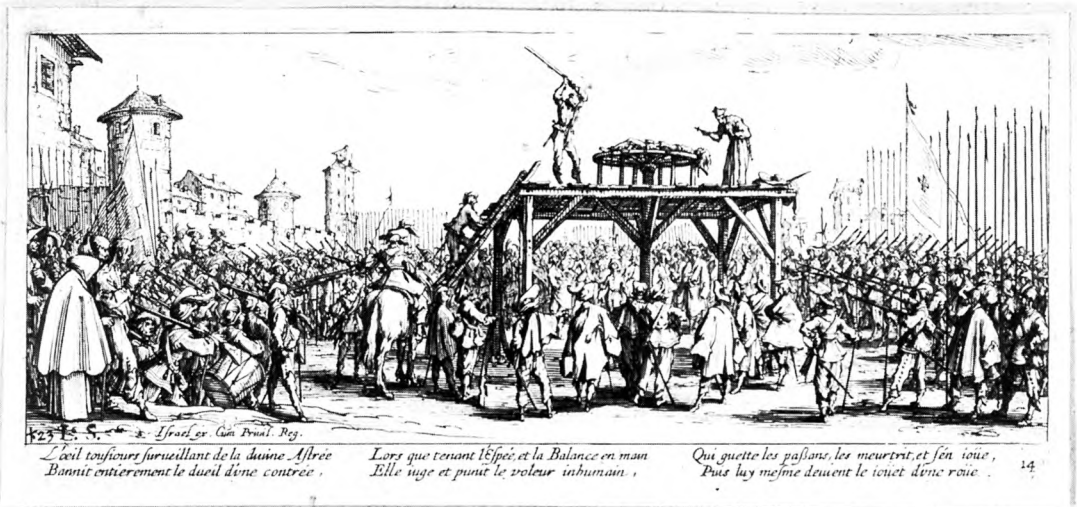
Samtidig med at betegnelserne *ortodoks* og *pietistisk* indimellem nærmest tildeles forklarende status i sig selv, karakteriserer Krogh flere gange den førte straffepolitik som et »dobbeltspil«. F.eks. s. 150 hvor han skriver, at »resultatet var et dobbeltspil overfor den almindelige befolkning. Loven og religionen talte stadig om forbindelser med Djævelen og om gudsbespottelse som endnu værre end majestætsfornærmelse, men embedsapparatet undgik at sådanne sager overhovedet blev rejst, og hvis de alligevel rejstes, hemmeligholdt man den i realiteten stadig mildere behandling af sagerne«.

Med den fordømmende klassificering som »dobbeltspil« går Krogh implicit ud fra, at der var tale om en bevidst, manipulerende linje – her såvel som mange andre steder. Og man har da også på nogle punkter givetvis gjort sig nogle bevidste overvejelser om mål og middel. Men mennesker handler ikke kun ud fra deres bevidsthed; de handler også ud fra deres underbevidsthed, og denne vil ikke være præget af de erkendelsesmæssige nybrud. Og disse væsentlige nuancer forsvinder desværre ofte ud af diskussionerne til fordel for ønsket om at »afsløre« elittens dobbeltspil.

Tredje del: straffene

I afhandlingens tredje og sidste del belyser Tyge Krogh straffene ved at analysere de offentlige straffe i tal (kapitel 11), dansk og europæisk straffepraktis (kapitel 12), den officielle straffeceremoni (kapitel 13), tilskuernes straffeceremoni (kapitel 14), smerten og vanæren (kapitel 15), samt den professionsbestemte uærlighed (kapitel 16).

Ligesom taldiskussionerne om kriminalitet i bogens første del virker nogle af beregningerne af antal henrettelser pr. 100.000 indbyggere i kapi-

tel 12 problematiske. Men bortset fra det, er det fremlagte talmateriale i kapitel 11 og 12 både spændende og tankevækkende. Ikke nok med at Tyge Krogh får visualiseret, hvordan det korporlige straffesystem i bogstavelig forstand var en synlig bestanddel af befolkningens dagligdag i form af de mange ophængte, lemlæstede kroppe. Han får vist, hvordan der tilsyneladende var et særligt straffemønster i de lutherske fyrstestater i forhold til i andre stater.

Analysen af den officielle straffeceremoni (kapitel 13) er både spændende og oplysende. Hvor selve straffene blev gennemdrøftet og nøje bestemt fra centralt hold, var udformningen af straffeceremonierne et lokalt anliggende, hvor den lokale sognepræst spillede en central rolle. Af samme grund er det eneste normative materiale på området kirkeritualet fra 1685.

Det centrale i straffeceremonien set fra kirkens side var synderens erkendelse og angren af sine synder, idet Gud altid var en angrende synder nådig. Denne kerne blev bl.a. formidlet gennem processioner, hvor den dødsdømte ikklædt en særlig dragt blev ført til retterstedet fulgt af bønner og salmesang. Dette ceremoniel fik tilsyneladende i nogle tilfælde enkelte personer til at begå mord alene for at blive henrettet – de såkaldte grundløse mord, omtalt i kapitel 9. Netop dette forhold medførte, at en forordning i 1767 ændrede straffen for grundløse mord fra dødsstraf til fysisk hårde, vanærende straffe.

I kapitel 14 prøver Tyge Krogh at undersøge, hvordan tilskuerne har opfattet straffeceremonierne, selvom dette jo er vanskeligt for ikke at sige umuligt at belyse.³ Han bygger primært denne del af undersøgelsen på

60 overleverede skillingsviser om forbrydere og deres henrettelse. Krogh er på det rene med, at det sikkert ofte var studerende, der tjente en skilling eller to på disse skrifter. Og i afhandlingens konklusion (s. 364f) erkender han, at »køberne kan meget vel have suppleret visernes officielt acceptable budskaber med andre udlægninger«, samt at de potentielle købere sandsynligvis kun udgjorde et mindretal af befolkningen.

Man kunne derfor have forventet, at Krogh i selve undersøgelsen af skillingsvisernes udlægning af ceremonierne havde behandlet skillingsviserne som forsøg på at harmonisere folkelige opfattelser af de kræfter, der var på spil, med den teologiske udlægning af ceremonierne. Dermed kunne han have konkretiseret formodningerne om, at ceremonierne formidlede en »dialog« mellem elite og befolkning. Men Krogh nøjes med at konstatere, at visernes udpensling af angeren og den guddommelige nåde lå tæt på kirkerituallets forestillinger (s. 309) – hvordan dialogen fungerede og hvori den egentlig bestod, kommer vi ikke nærmere.

Det ville her have været på sin plads med en diskussion af forholdet mellem folke- og elitekultur. Tyge Krogh skriver ganske vist i indledningen (s. 27), at det er ufrugtbart at arbejde med et skarpt skel mellem folkeligt magiske og officielle religiøse forestillinger, da grænsen mellem dem var flydende, og han er derfor afvisende over for brugen af begreberne folke- og elitekultur. Men netop fordi der ikke var et skarpt skel, ville det have været relevant at diskutere begreberne og forholdet mellem dem.

I kapitel 16 undersøger Tyge Krogh den professionsbestemte uærlighed. Idet han konstaterer, at embederne som bøddel og natmand først fik en fast struktur i løbet af 1600-tallet, argumenterer han for, at forestillingerne om disse professioners uærlighed først

fik en håndgribelig, materialiseret form mod slutningen af 1600-tallet – og dermed at der altså ikke var tale om et middelalderligt levn. Endvidere viser han, hvordan uærligheden spillede en central rolle i den hvervede hær. Denne gruppe befandt sig lige på kanten af de ærliges samfund, hvor uærlighed kunne ophæves ved fanesvingning, og netop derfor spillede æren en så central rolle. Soldateræren blev værnet ihærdigt, og frygten for at blive fysisk smittet af uærligheden var så stor, at soldater søgte at undgå spidsrodsstraf ved at fremstå som uærlige/gøre sig uærlige. En enkelt skar sin næse af for at undgå denne straf, idet en afskåret næse var et tyvsmærke. I det hele taget er det fortjenstfuldt, hvordan Tyge Krogh inddrager de militære forhold til at kaste nyt lys over de forskellige analyser.

Det magiske

På grundlag af de empiriske analyser konkluderer Tyge Krogh, at der foregik en »betydningsfuld bevægelse væk fra den religiøst-magiske ramme for strafferetten i perioden« (s. 363). Han peger på den bibeleksegetiske vej væk fra Bibelens bindinger, på fortielsen over for forbrydelserne samt et skift i retning af mere empirisk funderet argumentation som medvirkende til en indirekte frigørelse fra religiøse bindinger. Hertil kom så det mere direkte opgør i form af, at det teologiske fakultet efterhånden blev opgivet som rådgivningsorgan til fordel for det juridiske; at en nyttefilosofi begyndte at trænge ind i overvejelserne; og at man begyndte at operere med forskellige former for sindssyge som formildende omstændighed ved forbrydelser.

Disputatsen nøjes altså ikke med på grundig og imponerende vis at fremdrage, analysere og præsentere et omfattende og centralt retshistorisk materiale. Med sit antropologiske magi-

begreb sættes hele dette materiale ind i en (for historikere) relativ utraditionel tolkningsramme, der givetvis vil anspore til diskussion og faglig fornyelse fremover. Men når dette er sagt, skal det også siges, at afhandlingens magibegreb ikke virker helt overbevisende. Det skyldes flere forhold.

For det første mærker man afhandlingen igennem en tilsyneladende usikkerhed i Kroghs egen håndtering af begrebet. F.eks. s. 125 bliver nadverens indvielse af brødet og vinen betegnet som et af de få elementer af magisk karakter, der blev bibeholdt i de protestantiske kirkeritualer.⁴ Her bruger Krogh åbenbart et Keith Thomas'sk magibegreb. Det er altid svært at bruge begreber på en ny måde – og der vil ofte være tilfælde, hvor man kommer til at bruge dem i en mere traditionel betydning. Nogle steder synes det oplagt, at der er tale om svipsere – som her på s. 125. Men andre steder kommer man i tvivl. Hvorfor bruger Krogh begreberne *religiøs*, *magisk* og *magisk-religiøs*, når han i indledningen tilslutter sig Mary Douglas, der »afviser at det er frugtbart at skelne mellem *magi* og *religion*«. Bruger han begreberne som synonyme? I så fald virker formuleringer som eksempelvis »forholdet mellem magiske forestillinger, *religion* og *strafferet*« (s. 12) besynderlige.

For det andet tenderer Tyge Krogh indimellem mod at bruge det teoretiske magibegreb som et praktisk analysebegreb. F.eks. afviser han som tidligere nævnt at bruge begrebsparret folke-elitekultur til at belyse brydningerne mellem de to verdensbilleder. Han henviser her bl.a. til, at de officielle og folkelige forestillinger jo var »bundet sammen af den magiske struktur, som de offentlige straffeceremonier udgjorde«. Det virker altså som om det brede, overordnede magibegreb får Krogh til at opfatte forskellene, nuancerne og brydningerne inden for det magiske verdensbillede som mindre relevante.

Det egentlig interessante for ham er bruddet med – eller frigørelsen fra – dette verdensbillede og udviklingen af et empirisk, rationelt verdensbillede. Og hvor dette brud ikke gennemføres konsekvent, bliver der efter hans mening tale om »*dobbeltspil*«.

Selvom Krogh afviser et skel mellem folke- og elitekultur, så dukker modsætningen dog op hos ham, når han med inspiration fra van Dülmen opfatter henrettelserne som »*dialogen med befolkningen*« (s. 364). Men måske netop fordi han afviser at skelne mellem folke- og elitekultur lykkes det ikke rigtig for Krogh at få fat i denne dialog. Her havde en diskussion af f.eks. Robert Muchembleds analyser af forholdet mellem folke- og elitekultur (navnlig i *L'invention de l'homme moderne*) – eller Antonio Gramsci og hans hegemoni-begreb – formentlig givet Krogh nogle redskaber, der kunne have belyst dialogens karakter og gjort hans billede af de kulturelle processer inden for det magiske verdensbillede mere overbevisende.

Det brede magibegreb er antageligt medvirkende til den ovenfor omtalte mangelfulde – eller i hvert fald stedmoderlige – behandling af de religiøse modsætninger og brydninger. Ganske vist gør Krogh f.eks. i indledningen opmærksom på, at man ikke kan reducere brydningerne til en modsætning mellem religiøse og verdslige forestillinger, idet der også skete en udvikling inden for teologien. Men han får ikke taget denne udvikling op.

Denne usikkerhed omkring afhandlingens centrale magibegreb ændrer dog ikke ved, at afhandlingens tese fremstår ganske velargumenteret. Samtidig opfylder bogen til fulde ambitionerne om at opdyrke et nyt område inden for retshistorien, ligesom den åbner for en langt større brug af det spændende retshistoriske materiale gennem de fortrinlige bilag over alle de civile straffesager i Sjællandsfar

Landstings område 1719-56, alle landmilitære straffesager i Sjællandsfar Landstings område 1728-56, samt alle udtalelserne om straffesager fra det teologiske fakultet og konsistorium ved Københavns Universitet 1683-1768. Med sin fremlæggelse af det store materiale og sine – i manges øjne – provokerende tolkninger og de ofte skarpe og velformulerede analyser vil Tyge Kroghs disputats være uomgængelig på dette område og formentlig anspore til mange spændende forskningsdiskussioner.

Noter

1. Gustav Henningsen, Jens Chr. V. Johansen og Ditlev Tamm: 1600 jyske domme, Fortid og Nutid XXVIII 1979-80, s. 240-70.
2. Se Troels Dahlerup: Sin, Crime, Punishment and Absolution, i: Leif Grane og Kai Hørby (red.): Die Dänische Reformation, Göttingen 1990.
3. Mitchell B. Merback søger at inddrage tilskuerens opfattelse ud fra en kunsthistorisk indfaldsvinkel i: The Thief, the Cross and the Whell. Pain and the Spetacle of Punishment in Medieval and Renaissance Europe (1999).
4. Tyge Kroghs manglende differentiering af naderopfattelsen inden for forskellige protestantiske retninger er også et eksempel på hans til tider stedmoderlige behandling af religiøse forskelle og modsætninger.